

Генетычная маці беларускіх лясоў: подых мінуўшчыны і надзея на будучыню

Белавежскую путчу нярэдка параўноўваюць з машынай часу, бо гэты ўнікальны рэліктавы лес на памежжы Беларусі і Польшчы - адна з нямногіх мясцін на карце Еўропы, што выглядае так, як і тысячу гадоў таму. Яна ўнесена ў спіс самых каштоўных скарбаў планеты пад нумарам 33 і афіцыйна прызнана найстаражытнейшым раўнінным лесам на кантынэнце. Але путча ўражвае не толькі як помнік першатворнай прыроды. На працягу стагоддзяў яна была надзейным прытулкам для тутэйшых сялян: карміла, бараніла ад непагадзі, хавала ад ворагаў. Апрача таго, пад яе зялёным і кронамі раз-гортвалася гістарычная хроніка натай зямлі.

Іпацьеўскі летапіс яшчэ ў 983 г. занатаваў наведванне Белавежскай пушчы кіеўскім князем Уладзімірам Святаслававічам. Гэта была першая згадка пра яе ў пісьмовых крыніцах. З таго часу ўлады розных дзяржаў, у склад якіх па ходзе гісторыі яна трапляла, як правіла, рабавалі яе падчас раскошных каралеўскіх забаў, у якія яны ператварылі паляванне. У выніку еўрапейскі тур знік з пушчы яшчэ ў 1610 г., высакародны алень - у 1705-м, тарпан - у 1710-м, буры мядзведзь - у 1878-м. Апошні зубр, які жыў на свабодзе, быў забіты ў 1919-м, калі пушча цалкам знаходзілася ў валоданні Польшчы. Пакутавала Белавежская путча і ад войнаў. У прыватнасці, за два гады германскай акупацыі падчас Першай сусветнай вайны з пушчы для гаспадарчых патрэб захопнікамі было вывезена 4,5 млн м³ драўніны самых каштоўных парод. Белавежская путча ўвайшла і ў найноўшую гісторыю краіны: тут у паляўнічай сядзібе «Віскулі», у самым сэрцы старажытнага лесу, 8 снежня 1991 г. былі падпісаны дакументы аб распадзе Савецкага Саюза і стварэнні СНД.

У нашы дні сапраўднымі гаспадарамі пушчы сталі навукоўцы, якія стараюцца не толькі падтрымаць і захаваць рэліктавы лес, але і выкарыстаць яго для дапамогі іншым зялёным масівам.

- Гены белавежскіх дрэў мацнейшыя за пюбыя іншыяў Беларусі. Яны трывалыя і разнастайныя, - расказвае дырэктар Інстытута лесу НАН Беларусі, кандидат сельскагаспадарчых навук, дацэнт Аляксандр Кавалевіч. - Высветлілася гэта падчас генетычнай пашпартызацыі флоры ў запаведных мясцінах. Па выніках селекцыйнай ацэнкі лепшыя пушчанскія дрэвы атрымалі пашпарты. Мы ўзялі з іх чаранкі, прывілі і стварылі новыя лесанасенныя плантацыі. Гэты матэрыял у далейшым можна выкарыстоўваць для ўсіх беларускіх ці нават замежных лясоў.

Парадокс утым, што Белавежскую путчу знішчалі на працягу стагоддзяў, а яна ўсё гэта вытрывала і захавалася да нашых дзён. Сосны з ружаватым стрыжнам і «камізэль-кавай» карой, дубы-патрыярхі, стагадовыя елкі - своеасаблівая візітоўка пушчы. І гэта не кажучы пра такія рэдкія віды, як скальны дуб і белая піхта, што растуць тут з незапамятных часоў. Ці ні гэтая жыццёўстойлівасць і здольнасць да адраджэння спрадвеку жылілі беларусаў...

У сродках масавай інфармацыі пушчу любяць называць куточкам старажытнага лесу ў цэнтры Еўропы. Аднак трэба разумець, што гэта паўнаватасны вялікі лясны масіў, аналагаў якому не існуе. Болын за 150 тыс. га нацыянальнага парку «Белавежская пушча» раскінуліся ў Брэсцкай і Гродзенскай аблас-цях, крыху менты па памерах Белавежскі нацыянальны парк - на тэрыторыі Польшчы. Дарэчы пры ўстанаўленні пасля Другой сусветнай вайны дзяржаўнай мяжы паміж дзвюма краінамі на беларускай частцы пушчы практычна не засталася базы для навуковай работы і арганізацыйнай дзейнасці. Іх давялося ствараць нанова, выкарыстоўваючы свае падыходы. З таго часу погляды на метады падтрымкі пушчы ў парадку ў навукоўцаў краін-суседак не заўсёды супадалі, але галоўнай каштоўнасцю па абодва бакі ад мяжы аднадушна лічылі, вядома, дрэвы. Вялікія, дужыя, з гісторыяй.

Пра знакамітыя белавежскія дубы-волаты, якім па некалькі соцень гадоў, ведаюць многія. Аднак моцныя ў пушчы і сосны, якія займаюць большую частку яе тэрыторыі.

- Увогуле навукоўцы былі вельмі здзіўлены тым фактам, што мясцовыя стараўзроставыя насаджэнні аказаліся самымі разнастайнымі ў генетычным плане ў параўнанні з усімі дрэвамі на Беларусі, - падкрэслівае Аляксандр Іванавіч. - Таму прыярытэтны напрамак навуковай дзейнасці ў пушчы - кланіраванне дрэваў. Адбіралі лепшыя, апісвалі і бралі пупышкі з самых верхалінак (трэба было ўзняцца на вышыню больш за 30 метраў!). Матэрыял з іх уводзілі ў культуру клетак, каб атрымаць «дрэва з прабіркай». Складаней за ўсё кланіраваць дарослыя дрэвы, аднак менавіта яны самыя цікавыя для навукоўцаў, паколькі гэта - магчымасць вывесці не нашчадкаў з насення, а фактычна вырасціць блізнят цяперашніх пяцісотгадовых дубоў. У гэтым напрамку ідзе карпатлівая праца, якая патрабуе часу, сродкаў і сіл.

Між іншым каштоўнасць белавежскіх лясоў людзі зразумелі яшчэ напачатку XV ст. З 1409 г. адносна пушчы дзейнічаў асаблівы ахоўны статус, які цягам стагоддзяў то мяняўся, то адмяняўся, то зноў уступаў у сілу. У наш час пушча падзелена на чатыры зоны: запаведная, рэгулюемага карыстання, гаспадарчая і рэкрэацыйная. Аднак тэта толькі часткова спрашчае ахову. Як і любы іншы лес, Белавежская пушча не застрахованая ад сюрпрызаў прыроды - бураломаў, пажараў, нашэсцяў шкоднікаў. Навукоўцы і спецыялісты задаюцца пытаннямі: ці секчы дрэвы, якія асадзіў караед, як змагацца з хваробамі, лезці ці не ў прыродныя працэсы? Менавіта тут беларускія і польскія метады вядзення лясной гаспадаркі адрозніваюцца.

- Калі ў нас з'явіліся ў яловым дрэвастоі першыя ачагі караеда-друкара, супрацоўнікамі парку былі своечасова праведзены санітарна-аздараўленчыя мерапрыемствы, - тлумачыць Аляксандр Іванавіч. - Гэта дазволіла захаваць ў Белавежскай пушчы яліну еўрапейскую. На жаль, з польскага боку, пакуль ачагі шкодніка яліны былі нязначныя,

мерапрыемствы па іх ліквідацыі не былі праведзены ў поўным аб'ёме, што прывяло да гібелі практычна ўсёй яліны. Гэта вялікая праблема не толькі Белавежскай пушчы, але і іншых нацыянальных паркаў.

Разам з тым трэба разумець, што пушча знаходзіцца на стыку нават недзвюх, а трох краін. Беларусы, палякі і ўкраінцы разумеюць яе каштоўнасць і імкнуцца працаваць супольна ў пытаннях бяспекі старажытнага лесу. Але ўсе прадугледзець немагчыма.

- Па статыс тыцы 70 % захворванняў дрэў прыпадае на грыбкі і толькі 30% - на вірусы. Усё часцей у беларускіх лясах заўважаюць інвазійныя віды, якія мы нават зарэгістраваць незаўсёды паспяваем, - дзеліцца занепакоенасцю навуковец. - Што да вяршыннага караеда, які некалькі гадоў таму асадзіў сосны паўсёй Беларусі, дык ён - другасны шкоднік. Прыходзіць толькі на тыя дрэвы, якія ўжо паслабленыя. Сігнал для яго - своеасаблівы пах пры адсутнасці жывіцы ў хвойных. А пранікнуць у падсушанае дрэва для караеда не праблема. На наш погляд, напады шкоднікаў можа папярэдзіць толькі якасны маніторынг лесу.

Экаактывісты хвалюцца і наконт таго, ці адаб ецца на рэліктавых лясах змяненне клімату, пра якое апошнім часам так шмат гавораць заходнія навукоўцы.

- Начнём з таго, што рэальных доказаў глабальных кліматычных пераменаў, - лічыць Аляксандр Кавалевіч. - Ёсць толькі непацверджаныя гіпотэзы. Разам з тым сёння сталі заўважна часцейшымі прыродныя анамаліі -занадта спякотнае ці вільготнае лета, бураломы, непрадказальна моцныя маразы ці нечакана сухая зіма. Нельга абмінаць і той факт, што ў некаторых мясцінах межы кліматычных зон сапраўды мяняюцца. Ці маглі мы яшчэ гадоў 20 таму вырошчваць у Беларусі кавуны і персікі? Затое елкі ў нас раслі паўсім Палессі, а цяпер іх там амаль не засталася. Але стан Белавежскай пушчы пакуль застаецца нязменным. Аднак ёсць досыць сур'ёзная праблема лясоў на поўдні Беларусі - зніжэнне ўзроўню грунтовых вод як вынік меліярацыі ў мінулым стагоддзі. Планавалася стварыць каля васьмі соцень азёр, вадасховішчаў, сажалак, каб пры неабходнасці можна было скідваць туды назапашаную ваду. Але справу да конца не

давлялі. Да таго ж змяніўся прыродны рэжым размеркавання вады. Раней назапашванні адбывалася ў зімовы перыяд, а цяпер рэкі ўсё часцей не замярзаюць і зносяць талую ваду. А гэта пагражае і пушчанскім доўгажыхарам.

Па падліках экспертаў сярэдні ўзрост белавежскіх дрэў - 90 гадоў,

у запаведных частках – 200 -300.

Гэта пры тым, што існуюць тут і старажылы, якім па 400-600 гадоў. Каля дзвюх тысяч дрэў-гігантаў знаходзіцца ў Белавежскай пушчы!

- Рост драўняных каранёў сасны адбываецца прыкладна да 25 гадоў - расказвае Аляксандр Іванавіч. - Пасля ён спыняецца. А цяпер уявіце, што ўзровень вады ўпаў - забеспячэнне ёю паслабляецца. Вядома, у пушчы ёсць невялічкія лясныя рачулки. Зараз праводзіцца сур'ёзная праца па другасным забалочванні пэўных мясцовасцей. Аднак мінімізаваць наступствы добра, алеяшчэ лепш - папярэджваць іх. Працэсамі, якія адбываюцца ў пушчы, можна і трэба кіраваць, толькі рабіць гэта прафесійна і без фанатызму. Урэшце планета мяняецца, і гэта натуральна. Дрэвы, як і чалавек, прыстасоўваюцца да новых умоў. Калі імкнуцца жорстка «закансерваваць» працэсы, што адбываюцца ў пушчы, то можна наклікаць бяду. Больш разумна, на мой погляд, для захавання прыродных багаццяў пушчы клапаціцца пра дынамічную падтрымку ўнікальнага лесу з дапамогай усё таго ж маніторынгу, які мы лічым прыярытэтам у сваёй дзейнасці.

Да нацыянальных багаццяў, дарэчы, можна аднесці і фауну Белавежскай пушчы, бо не зубрам адзіным яна славіцца. Хаця гісторыкі сведчаць, што першыя турысты з'явіліся ў гэтых мясцінах у сярэдзіне XIX ст. менавіта каб паглядзець на загадкавую кучаравую жывёліну - вялізнага, але пужлівага зубра. Каб госці маглі іх лепш разгледзець, арганізаваліся аблавы: тысячы сялян бегалі па лесе, выганяючы зуброў наўзлесак. На шчасце, неўзабаве тут збудаваў вальеры для жывёлы, іўтомныя для мясцо-вага люда экскурсіі гасцей пушчы спыніліся...

Зубр быў візітнай карткай Белавежскай пушчы на працягу доўгіх стагоддзяў. Вядома, што на ўладара тутэйшых лясоў палявалі і Ягайла, і Стэфан

Баторый, і Мікалай II. Трафеі масай больш за тону ішлі на ежу для войска, а скура ўпрыгожвала пакоі першых асоб. У выніку напачатку XX ст. быў забіты апошні зубр з мясцовага сямейства. Але дзякуючы намаганням навукоўцаў пасля вайны папуляцыю жывёлы атрымалася аднавіць. Сёння колькасць пушчанскіх зуброў - каля шасці соцень.

Мала хто ведае, што зубр даўно разышоўся па ўсёй краіне - яго можна ўбачыць у Налібокскай пушчы, у Палескім запаведніку і нават пад Асіповічамі.

Да таго ж Белавежскія лясы славіцца і больш рэдкімі відамі прадстаўнікоў еўрапейскай фауны. Напрыклад, тут водзіцца рысь. Вялізны дзікі кот з пэндзлікамі на вушах рэдка трапляецца на вочы людзям: днём спіць у запаведных гушчарах, а на паляванні выходзіць ноччу. Здабычай рысі становіцца нават алені, якія ў чатыры разы перавышаюць яе па масе, але не могуць супрацьстаяць спрытнасці. З кожным годам дзікіх каткоў у нацыянальным парку становіцца ўсё менш, - канстатуюць супрацоўнікі пушчы. Аднак шанец на павелічэнне папуляцыі ёсць. Два гады таму былі заўважаны сляды гэтай драпежніцы з трыма кацяняткамі.

Асабліваю ўвагу прыцягваюць і пушчанскія ваўкі. Нягледзячы на стэрэатыпна адмоўны вобраз жывёлы, паблізу Белавежскіх лясоў не было зафікавана аніводнага нападзення ваўка на чалавека. Больш за тое, за жыццём некалькіх шэрых асобін з пушчы можна назіраць у рэжыме анлайн, дзякуючы ашыўнікам з GPS-перадатчыкамі і фотапасткам. Шэра-бурыя драпежнікі маюць цікавыя беларускія імёны - Мікола, Міхась, Руды, Алесь (угонар дырэктара Нацыянальнага парка Аляксандра Бурага). Вядома, усё гэта прываблівае сучасных турыстаў, якія рады хаця б на час пакінуць мегаполісы і далучыцца да жыцця прыроды пад засенню рэлікта-вага лесу.

- З памкненнямі прыцягнуць у пушчу як мага больш турыстаў трэба быць асцярожней, - мяркуе Аляксандр Кавалевіч. - Сёння яна і так адно з самых популярных месцаў на карце Беларусі. Штодня сюды прыязджаюць сотні беларусаў і замежнікаў, каб надыхацца неймаверна чыстым паветрам, прайсціся па запаведных сцежках, палюбавацца на дзікіх жывёл,

завітаць у госці да Дзеда Мароза. Аднак збольшага - усё гэта забавы. Нам не хапае, на мой погляд, адукацыйных праектаў. Тут трэба аддаць належнае полякам. У гэтай сферы яны нас пераўзышлі. Дзяцей у белавежскі лес возяць часцей не з забаўляльнай мэтай, а выхаваўчай. Школьнікі і моладзь на практыцы знаёмяцца з ляснымі дзівосамі, і многія адчуваюць сябе не турыстамі, а пачатковымі навукоўцамі, якія ў поўнай меры далучаюцца да вывучэння пушчанскіх скарбаў. Астатнія ж наглядна засвойваюць каштоўныя экалагічныя ўрокі. Спадзяемся, у хуткім часе і мы распачнем нешта падобнае на сваім баку.

Ганна КУРАК

Источник: Наука и инновации. – 2019. – № 12. – С. 72–75.